

ABDULLA AVLONIYNING KOMIL INSON HAQIDAGI QARASHLARI

G'ulomova Ruxsora Buriyevna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Karimova Lobar

Lutfulloyevna Radjabova

Taxmina Rustamovna

Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim 1-kurs talabasi

Annotatsiya: *Komil inson g'oyasi va uni amalga oshirishga bo'lgan intilish insoniyat sivilizatsiyasining ma'no-mazmunini tashkil qiladi. Komil inson haqidagi ta'limot insonning ma'naviy, axloqiy, intellektual va jismoniy nuqtai nazaridan yetuklik darajasiga ko'tarilishini ko'zda tutadi. Musulmon jamiyatida inson har doim komillikka intilish, chin mo'min bo'lish orzusida yashaydi. Tarixda o'tgan allomalar hayot yo'lini o'qib-o'rganish va olingan ilmlarni o'z hayot yo'lida taqbiq qilish kishi e'tiqodini mustahkamlashga xizmat qiladi.*

XX asr o'zbek adabiyotining yorqin vakillaridan biri, jadidlar yetakchisi bo'lgan Abdulla Avloniy asarlarida inson komillikka erishish uchun qanday sifatlarga ega bo'lishi kerakligi haqida atroflicha mulohaza yuritilgan.

Kalit so'zlar: *komillik, ta'lim, tarbiya, inson fitrati, ma'naviy yuksalish, e'tiqod, komil inson, fiziologiya, filologiya, axloq, estetika.*

Ключевые слова: *совершенство, образование, воспитание, человеческая природа, духовное развитие, вера, совершенный человек, физиология, филология, этика, эстетика.*

Keywords: *perfection, education, upbringing, human nature, spiritual growth, faith, perfect man, physiology, philology, ethics, aesthetics.*

O'zbek jadid allomalarining hayot yo'li, ijtimoiy faoliyati ibratli, so'zlari hikmatli. Millat va Vatan, ma'rifat va ma'naviyat ularning dardi, qayg'usi, amali va a'moli edi. Ular shu el-yurt istiqboli uchun dard chekdi, qayg'urdi, g'amga botdi, o'yga toldi. Ular yangi usul ta'lim maktablari ochib, farzandlarini savodli qildi, fikrini o'stirdi, dunyoni tanitdi. Ular teatrdan tomoshalar qo'yib, ijtimoiy, maishiy muammolarni sahnaga ko'chirdi va o'sha "ibratxona" orqali olamga ibrat nazari bilan qarashni tashviq qildi. Badiiy asarlarida kundalik turmush muammolarining adabiy manzaralarini aks ettirdi. Shunday ishlar bilan mashg'ul bo'lgan mo'tabar jadid allomalar qatorida Abdulla Avloniy ham bor.

Abdulla Avloniyning millat tarbiyasi bobida qayg'urib, Sa'diy Sheroziyning axloqiy risolalariga havaslanib "Turkiy Guliston yoxud axloq" nomli didaktik ruhda yozgan asari o'z vaqtida sevib o'qildi va hamon o'qilmoqda. Avloniyning "tarbiya bizlar uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir" degan fikri aynan yuqorida nomi aytilgan kitobidan olingan. Bu fikr asrlardan asrlarga o'tib, abadiyat yo'liga chiqqan hikmatlar sirasiga kiradi. Avloniy milliy til va milliy adabiyotga urg'u berib yozadi: "Har bir millatning dunyoda borlig'in ko'rsatadurgan o'rinli hayoti til va adabiyotidir.

Milliy tilni yo'qotmak millatning ruhini yo'qotmakdur. O'zi bilgan-bilmagan turli tillarning so'zlarini "aralash-quralash qilmak tilning ruhini buzadur". Haq gap ham shu.

“Nafsning rohati, qalbning matonati, fikrning salomati, vijdonning halovati halim tabiat bilan hosil bo‘lur. Chunki halim kishilar har qancha quvvat va qudrat sohibi bo‘lsa ham, o‘zidan ojiz kishilarga shiddat ila muomala qilmas. Fikri salomat kishilarning qalbi halim, tab‘i karim bo‘ladi”. Tarbiya bobida bunday hayotiy hikmatlar, Payg‘ambarimiz (s.a.v.) hadislarini, dunyo allomalarining aforizmlari bilan to‘yintirilgan Abdulla Avloniyning “Turkiy Guliston yoxud axloq” asari o‘z qadr-qiymatini saqlab keladi.

Avloniyning hayoti va ijod yo‘li barcha maslakdoshlari kabi turli-tuman va serqirra. O‘z e’tirofiga ko‘ra, u yoshligida hunar o‘rganadi; “g‘isht quyish, suvoqchilik, pechkachilik, duradgorlik ishlari” bilan shug‘ullanadi. Turmush tashvishlarining naq o‘p-qonida yashaydi. Keyin Abdulla Avloniy matbuotchi, muallim, adib, jamoatchi, elchi, jurnalist sifatida taniladi. 1907-yili “Shuhrat” gazetasini nashr ettiradi. Gazetaning o‘nta soni chiqar-chiqmas taqiqqa uchraydi.

1913-yili “Turon” teatr truppasini tuzadi. Sahnada o‘zi rollar ijro etadi, ya‘ni mushaxxis – aktyorlik ham qiladi. Hayotdan olgan saboqlaridan sahnada, badiiy asarlari uchun tanlagan obrazlarida foydalanadi. Uning “Hijron” taxallusi bilan e‘lon qilgan she‘rlarida da‘vatkorlik, yaxshilikka chaqiruv, jaholatni qoralash ohanglari kuchli. Shoirning axloqiy dasturi va ma‘naviy mezoni shunday. Avloniyning bir necha juzdan tarkib topgan “Adabiyot yoxud milliy she‘rlar” majmuasi o‘z vaqtida shuhrat topdi; maktablarda darslik sifatida o‘qitildi. Uning she‘rlarida ma‘rifatparvarlik, jadidona g‘oyalar, xususan, ilm-u adabni ulug‘lash mavzusi yetakchi o‘rinda turadi. She‘rlarini shunga mos “Maktab”, “Maorif nadur?”, “Jaholatdan nafrat”, “Ilm ahvolindan bir manzara”, “Ilmga targ‘ib”, “Ilm” kabi nomlar bilan atadi.

Avloniy fikricha, ilm barcha xursandchiliklar uchun ma‘dan, barcha fazl-u karamlar manbayidir. Ilmsizlar uchun jahonning keng ayvoni tor bo‘lib qoladi, ilmsizlarga butun “dard-u alam yor” bo‘ladi, ilmsiz odam tirikchilik yo‘llarida adashadi. “Ilm ikki jahon shavkatining barposi”. “Ilm bir nuri ziyo” – uning jilosi ketmaydi. Ilm inson qalbiga sayqal beradi, ma‘naviy-ruhiy dunyosini yoritib go‘zallashtiradi. Insonni ulug‘ martabaga ko‘taradi. “Ilm” so‘zi oddiy o‘qish-yozishdan tortib, cheksiz borliq haqiqatini, insondek murakkab xilqat mohiyatini anglash, bilish kabi qator tushunchalarni o‘zida jamlaydi. Garchi ilmga mohiyat e‘tibori bilan diniy va dunyoviy tarzda tasnif berilsa ham, ular orasida, aynan inson ma‘naviyatiga aloqadorligi jihatidan, ziddiyat yo‘q. Abdulla Avloniy insonga badan tarbiyasi bilan birga fikr tarbiyasi muhimligini aytadi. Yaxshi tarbiya olgan odamning fikri quvvatli, ziynatli va keng bo‘ladi. “Fikr oynasi”ni zang bosadigan bo‘lsa, ruhi kirlanadi, qalbi nursizlanadi.

Abdulla Avloniy she‘rlarida yor, gul, bulbul, yil fasllari – bahor, yoz, kuz, qish kabi obrazlar uchraydi. Ammo ularning mazmuni, mohiyati an‘anaviy mumtoz she‘riyatdagi ramzlardan nisbatan farq qiladi. Jadid shoirlari nazmidagi obrazlarning yangicha mazmun kasb etganiga diqqat qaratgan munaqqid Vadud Mahmud yozadi: “Bu shoirimiz ham oshiqdur, ma‘shuqasi xalqdur, millatdur. Millat va xalqiga muhabbati uning ishqidur. Uning bu hayajonlari yasama emasdur, chindur, tabiiydur. U ko‘z yoshi to‘ksa, millat uchun to‘kadur, birovdan xafalansa, millat holiga boqmagani uchun xafalanadur. Birovdan xursand bo‘lsa ham millati, xalqi uchun bo‘ladur”. Samarqandlik jadid shoir Sidqiy Ajziyga qarata aytilgan bu fikrlar Avloniy ijodiga ham mos keladi. Zero, Abdulla Avloniy ham eski va yangi davr, eski va yangi adabiyot rishtalarini bog‘lovchi ijodkor edi.

Abdulla Avloniy avlodini adabiyotshunos Abdurahmon Sa'diy va'z-nasihatlar yozgan "o'gitchi shoirlar" deb atagan edi. Umumiy birlikka erishish, millat va el-yurtini yuksaltirish, o'quv va maktab-maorif ishlarini rivojlantirish, ilm va hunarni targ'ib etish, iqtisodiy va ma'naviy ahvolni yaxshilab, madaniy jihatdan taraqqiy qilish – ana shu "o'gitchi shoirlar" qalbidagi ezgu niyatlar edi. Shu bilan birga, Sa'diy o'tgan asrning 20-yillarida Abdulla Avloniy qatoridagi shoirlar haqida: "Ular XV asrning tili, uslubini, shaklini, vaznini XX asrda biroz yengillashdiraroq davom ettirdilar", deb yozdi. Bu fikrda ham asos bor.

Jadid shoirlari yigirmanchi asr avvalida turk shoirlariga ergashdi, fuzuliyona nazmiy mashqlarini taqdim etishdi. Shuning uchun ham Avloniy she'rlarida "Maskani firdavs bog'indan xabar verganlaring", "Har darding o'lur chorasi, har yig'layan o'lmaz", "Bunlarning turmushlari bir darsi ibrat go'starur" kabi fuzuliyona misralar kuzatiladi. Bunga o'xshab "shevada Fuzuliy yo'lini tutgan" holatlari Avloniylardan o'tib, Cho'lponning ayrim she'rlarida ham davom etdi. So'ngra to'xtadi. Fikrda uyg'onish va millat fikrini uyg'otish, badiiy adabiyot – she'riyat tilini yangilash, yangicha adabiy shakllarni sinab ko'rish barcha jadid adiblari, jumladan, Avloniy ijodiga ham xos xususiyatdir. Dunyo adabiyoti namunalariga mos roman va hikoya janri, shuningdek, dramatik asarlar ham jadid adabiyoti negizida maydonga keldi. Behbudiyning "Padarkush" fojiiy dramasi keyin Nusratulla Qudratulla, Abdulla Qodiriy, Hoji Muin, Hamza Hakimzoda Niyoziy o'z dramalari bilan maydonga chiqdi. Adabiyotshunos Shuhrat Rizayev "Jadid dramasi" kitobida "o'zbek jadid dramaturgiyasining shakllanish davrida nisbatan ko'p pyesalar yozgan musanniflardan" biri sifatida Abdulla Avloniy faoliyatiga alohida urg'u beradi. Darhaqiqat, Abdulla Avloniy "Advokatlik osonmi?", "Pinak", "Biz va Siz", "Purto'g'liyo inqilobi" kabi dramalar yozgani, sahnada rollar ijro etgani, rejissyorlik qilgani ma'lum.

Gohida jadidlarning bir xildagi fikrlari nashrlardan nashrlarga, kitoblardan kitoblarga, maqolalardan maqolalarga ko'chib yuradi. Holbuki, bu adiblar ijodiy merosida ko'chirma olishga va, eng muhimi, olingan ko'chirmalar hikmatiga amal qilishga arziydigan mulohazalar juda ko'p. Abdulla Avloniy asarlari fikrimiz uchun dalil. Allomaga ko'ra, eng afzal xulqlardan biri "nazari ibrat", ya'ni dunyodagi har narsaga ibrat ko'zi bilan qarashdir. Olamga ibrat ko'zi bilan qaramagan odam haqiqat nurlaridan bebahra qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A. Avloniy Tanlangan asarlar. Toshkent. Ma'naviyat nashriyoti. 2009.
2. A. Avloniy Turkiy Guliston yoxud axloq. Toshkent. Ma'naviyat nashriyoti. 2013.
3. A. Avloniy "Adabiyot yoxud milliy she'rlar". Toshkent. Ma'naviyat nashriyoti. 2013.
4. G'ulomova Ruxsora B. "YANGI O'ZBEKISTONDA ILM FANNING SO'NGGI YUTUQLARI" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani 16-dekabr 2023 yil 706-709 betlar
5. G'ulomova Ruxsora Buriyevna O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2024, [1/3/1] ISSN 2181-7324